

Het Wörthersee-stadion in Klagenfurt werd gebouwd voor het EK in 2008 en stond sindsdien leeg. © EPA

In Klagenfurt, Oostenrijk stelt kunstenaar Klaus Littmann 299 bomen tentoon

Bos kijken in het stadion

Jaren kostte het de Zwitserse kunstenaar Klaus Littmann om zijn stadionbos in het Oostenrijkse Klagenfurt te realiseren. Maar nu gaan foto's van zijn kunstwerk de wereld rond en reageren de bezoekers op de tribunes ontroerd. 'Dit is kunst, geen activisme.'

STERRE LINDHOUT

Het bos staat te mijmeren in de avondschemering. Steeds donkerder groen worden de boomkruinen, tot ze zwart zijn, net als de silhouetten van de stammen en de varens op de grond. Een aanblik om vredig bij weg te knikkebollen.

Tot de stadionlampen aanspringen. De boomkruinen baden opeens in een knalwit licht, alsof iemand de maan vol heeft aangezet. Twee geschrokken vleermuizen zoeken een veilig heenkomen, ergens achter het scorebord van het Wörthersee-stadion in Klagenfurt, Oostenrijk.

In deze voetbal-ufu van beton, glas en staal aan de voet van de Alpen bieden tot eind oktober

33.000 kuipstoeltjes uitzicht op een bos, gepland door de Zwitserse kunstenaar Klaus Littmann (68). Een bos om naar te kijken, niet om in te wandelen, omzoomd door gemillimeterd voetbalgras.

For Forest, the Unending Attraction of Nature heet de installatie. Het is, zo staat te lezen op de informatietableaus in het stadion, een 'Midden-Europees bos', bestaand uit 299 bomen, onder andere eiken, essen, zilversparren en haagbeuken - doodnormale bomen die je ook in onze achtertuinen aantreft. Ook het stadion is tamelijk doorsnee; je kunt ook gewoon biertjes en frieten kopen.

De combinatie van stadion en bos is op een vervreemdende manier mooi én alarmerend. Want in een tijd van smeltend poolijs, Amazonebranden en klimaativiste Greta Thunberg hoef je geen depressieve visionair te zijn om je af te vragen of dit ons voorland is. Stevenen we af op een tijdperk waarin natuur slechts nog vanaf de tribune te bezichtigen is, na het kopen van een toegangskaartje?

Het stadionbos ging, in de week na de opening, wereldwijd viral. Cameraploegen van BBC en CNN reisden af naar de Oostenrijkse provincie, zelfs op het Instagram-account van Leonardo DiCaprio dook *For Forest* op, voorzien van de hashtag #climatechange.

Vergeleken met dat mediatumult is het in het stadion zelf opvallend rustig als Littmann op een doordeweekse ochtend afdaald tussen de rode stoeltjes. "Zullen we in het zonnetje gaan zitten?" De kunstenaar ziet eruit als een tevreden zondagswandelaar van een zekere standing, donkerblauw katoenen jack, wit overhemd, nette sneakers.

Als hij zijn bos in kijkt, speelt om zijn mond een glimlachje. "Ik probeer me af en toe bewust te realiseren dat dit écht is."

Toen de bomen werden geleverd, door speciale kwekerijen in België en Polen waar ze dit soort middelgrote exemplaren van dertig jaar oud hebben staan, en het stadion in werden getakeld, was hij nerveus. Wat als het idee dat in zijn hoofd zat in de praktijk niet zou werken? "Maar bij de eerste boom", wijst Littmann rich-

ting een berk in de buurt van het zestienmetergebied, "zag ik dat het goed was."

Dat het een 'opzienbarend beeld' zou opleveren, had hij wel gedacht. "Maar de manier waarop dit de wereld rondgaat, is waanzin." Littmann maakt zijn hele leven al 'interventies in de publieke ruimte', in de traditie van de 'sociale plastieken' van de grote Joseph Beuys, bij wie Littmann aan de kunstacademie van Düsseldorf afstudeerde.

Maar nooit was de respons op zijn werk zo overweldigend jubelend als nu. "De timing is *unheimisch* goed", zegt hij. "Vaak denk ik bij mijn projecten achteraf dat ik eigenlijk tien jaar te vroeg was met een idee. En nu, bij iets met zo'n lange aanloop, klopt het precies. Dat is onwettelijk."

Littmann is dus geen handige jongen die op het juiste moment is meegesurft op de golf van klimaatalarmisme. Hij is al dertig jaar met dit idee bezig, sinds een bevriende kunstenaar hem een

Lees verder op de volgende pagina

FERNAND VAN DAMME

zet deze week de blik op oneindig. Vandaag: *Succession*, 'het kwaad in vol ornaat'.

De beste serie van het moment. Punt

En van de wreedste scènes in *Succession* zie je in de allereerste aflevering. Roman, een telg van de Roys, een familie van steenrijke mediamagnaten, biedt een arbeidersjongen een cheque van 1 miljoen dollar aan. Het jongetje kijkt eerst wat verbaasd, maar dan glinsteren zijn ogen, op slag zou alle miserie van zijn ouders voorbij kunnen zijn.

Het enige wat de kleine knaap moet doen, is een homerun lopen tijdens een snel geïmproviseerde honkbalwedstrijd ter ere van de verjaardag van Logan Roy, de pater familias en Romans vader.

Het kind doet zijn best. Hij loopt de voeten van onder zijn lijf, maar natuurlijk slaagt hij niet in de onmogelijke opdracht. De reactie van Roman: hij verscheurt de cheque voor de ogen van de jongen en doet dat op een zodanige manier dat je een lach moet onderdrukken.

"Humor gaat nu eenmaal niet over aardige mensen die alles goed doen", zei de Britse komiek John Cleese ooit in een interview met *NRC Handelsblad*. Net daarom levert *Succession* bij momenten hilarische tv op: dit zijn gewoon heel kwaadaardige mensen die heel veel slechte dingen doen.

De reeks gaat over de Murdoch-achtige, disfunctionele familie Roy, die eigenaar is van een groot internationaal mediabedrijf, Waystar Royco. Wanneer vader Logan zijn tachtigste verjaardag viert, ziet het er naar uit dat hij eindelijk zijn CEO-functie zal overdragen aan een van zijn vier kinderen. Maar de poppetjes gaan aan het dansen wanneer blijkt dat hij dat toch niet van plan is.

Telkens als je denkt dat de Roys misschien toch niet de boosaardigsten zijn, doen de makers je opnieuw duizelen. Wanneer Roman zijn bureau krijgt toegewezen op de tigste verdieping in een New Yorkse wolvenkrabber, stapt hij naar het raam toe en begint hij te masturberen. Hij spuit zowaar de skyline van Manhattan onder.

De personages zeggen dingen zoals "Rijk zijn is zoals een superheld zijn, maar nog beter. Je draagt ook een pak, maar dat van jou is ontworpen door Armani en het doet er je niet uitzien als een lul" of "Wiens kant ik kies? Ik beloof je dat ik spiritueel en emotioneel en ethisch en moreel achter eender welke persoon sta die wilt."

Het kwaad: wat is dat precies? Filosofen zijn het er nog altijd niet over eens, maar geloof me vrij dat *Succession* het kwaad in vol ornaat is. Door en door slecht, een reeks om van te smullen. De serie won vorige week nog drie Emmy's (de meest prestigieuze tv-awards in de VS), en wees gerust dat de makers er volgend jaar nog een paar bij mogen doen. Ga de beste serie van het moment nu kijken.

Te bekijken via Telenet Play More.

Vervolg van pagina 13

dystopische tekening van de schilder en architect Max Peintner liet zien. Op die tekening, die *Die unendliche Anziehungskraft der Natur* heet, is in zwart-wit de skyline van een metropool te zien, vol rookpluimen, wolvenkrabbers en hijskranen - een typische toekomstvisie uit het verleden. Op de voorgrond staat een stadion met goed gevulde tribunes en op het veld, in kleur, een bos.

"Dat beeld liet me niet los. Ik had het gevoel dat ik deze tekening in het echt wilde zien." Dus reisde Littmann af naar Tirol om Max Peintner voor dat idee warm te maken. "Maar hij hoorde me zwigend aan, gaf me een sarcastisch schouderklopje en zei: 'Als jij dat denkt, jongeman...'"

Een paar weken geleden leidde Littmann de inmiddels 82-jarige over de tribunes. "Eerst zweeg hij ongemakkelijk. Maar toen we in de hoek stonden, zei hij opeens: 'Daar groeit het!'"

Het wezenlijke verschil tussen tekening en installatie is dat de kijker in het laatste geval deel van het kunstwerk is, wat tot gevolg heeft dat een bezoeker niet anders kan dan zich ertoe verhouden. "Het is er, zoals bijna al mijn werk, op gericht om de kijkgewoonten van mensen te doorbreken."

Dat het dertig jaar duurde voor Littmann zijn plan in de praktijk bracht, komt vooral doordat hij geen geschikt stadion vond. Het probleem met grote stadions is dat er meestal ook grote clubs spelen, die grote verliezen lijden als ze hun stadion een paar maanden beschikbaar stellen aan iemand die er bomen in wil planten - wat ook bij de fans niet per se in goede aarde zou zijn gevallen.

Zes jaar geleden hoorde Littmann toevallig over het Wörthersee-stadion in Kärnten, gebouwd voor het EK in 2008, maar zonder vaste club. Het stadion is van de stad. Daarop vloog hij drie jaar lang om de zoveel maanden van Basel naar Klagenfurt om de stedelijke politiek te overtuigen van zijn project. Uiteindelijk met succes, op voorwaarde dat hij alles zelf zou financieren. Dat lukte, met behulp van zijn uitstekend netwerk in Zwitserland, waar hij, behalve kunstenaar ook kunstmakelaar is.

Ecologische scherpslijpers wijzen erop dat het niet zo duurzaam is om 299 bomen

met vrachtauto's te vervoeren. Hen wijst Littmann er altijd op dat de bomen na de tentoonstelling rond de stad zullen worden geplant. "Maar wat ik in dit kader vooral belangrijk vind, is dat mensen zich herinneren dat *For Forest* kunst is - géén activisme." Dat hij het bos niet aangelegd heeft als statement tegen de klimaatverandering, in elk geval niet alleen daarom.

Zo loopt er voor Littmann ook een directe lijn tussen zijn stadionbos en het werk *7.000 eiken* van Joseph Beuys, een van die 'sociale plastieken'. Voor de Documenta van Kassel, jaargang 1982, liet hij zeventien basaltblokken op een plein in de Duitse stad storten. Elke keer dat iemand vijfhonderd mark betaalde voor het planten van een nieuwe boom in de stad, mocht een basaltblok worden weggehaald.

Net als Beuys wil Littmann laten zien dat kunst niet losstaat van het dagelijkse leven. Daarom vraagt hij ook geen entree, al had het best goed in het concept gepast als mensen voor het zien van het bos in het stadion ook een symbolisch bedrag hadden moeten neertellen.

Het publiek dat het Wörthersee-stadion binnendruppelt is een mengeling van kunstkeners, volgens Littmann "op de terugweg van de Biënnale van Venetië", en nieuwsgierige inwoners van Klagenfurt. Om de zoveel tijd klampt iemand de kunstenaar aan om te vertellen hoe het bos hem ontroert. "Uw werk verzoent me met dit vreselijke stadion", zegt een oudere vrouw met betraand gezicht. "Zo prachtig!"

Vooraf van de bovenste tribunes lijkt het bos ontroerend kwetsbaar. Het genereert een alles-van-waarde-is-weerloos-gevoel. "Ik ben ervan overtuigd dat kunst het enige middel is om maatschappelijk nog iets in beweging te brengen", zegt Littmann.

'Ik ben ervan overtuigd dat kunst het enige middel is om maatschappelijk nog iets in beweging te brengen'

KLAUS LITTMANN

Dus toch activisme? Glimlachend: "Nu ja, ik ben door dit project wel meer een *Öko* geworden dan ik had gedacht, ik heb zo veel over bomen geleerd." *Öko* is een spotnaam voor milieubewuste natuurliefhebbers uit het geitenwollensokkencircuit. Opeens ziet hij dat de bossen die op de berghellingen rond het stadion staan allemaal monoculturen zijn, opeens beseft hij elke keer als hij ergens een bos 'in het wild' ziet, hoe noodzakelijk natuur is voor de mensheid. "Ik denk dat mijn volgend project over de noodzaak van water gaat."

Dan rest toch de vraag of Littmann *For Forest* nu wel of niet als een voorafspiegeling van de toekomst ziet. "Ik sluit het absoluut niet uit. Ik vind het nu realistischer dan dertig jaar geleden."

Klaus Littmann: *For Forest - The Unending Attraction of Nature*, t/m 27/10, Wörthersee-stadion Klagenfurt.

Pentekening van Max Peintner uit 1971 waarop Klaus Littmann zich baseerde. © EPA/APA

Dit zijn heel kwaadaardige mensen die heel veel slechte dingen doen

RECENSIE

Op zoek naar heilzame stilstand

★★★★
THE BIG DROP-OUT

Over de keuze tussen verlangen en zijn, tussen beweging en stilstand en over het privilege van die keuze gaat de voorstelling *The Big Drop-Out*.

In een kunstenaarsatelier aan de rand van een bos huizen de uitgebluste milieustruiver Paul (Greg Timmermans) en de depressieve kunstschilder Agnes (Ans Van den Eede). Ver (genoeg) van het drukke stadsleven doen ze niets anders dan wandelen en schilderen, vanuit het verlangen hun aanwezig-

heid uit te wissen, zichzelf als mens weg te vlakken uit het antropoceen.

Ze leven op het ritme van de natuur, vast overtuigd van het offer van hun nederigheid. Geluk is: de simpele daad van het bijten in een appel, het wachten op iets waarvan je weet dat het zal komen - n'importe of dat het fluiten van de lijster is of de totale wereldbrand.

Drie gasten zullen hun keuze uitdagen. De eerste is een boze activist (Anna Vercammen), de tweede een babbeltziker dichter (Mitch Van Landeghem), de derde een ondernemer (Bas Vanderschoot) die er maar niet in slaagt om niets te doen (zijn

eerste poging om zich terug te trekken in een hut resulteerde in een vakantiepark-volhutten).

Alle drie zijn ze op zoek naar 'het', dat wat Paul en Agnes al hebben en kunnen: stilstand. Maar dan wel: de stilstand voor de opstand, het nietsdoen voor

de actie. Niet: de zelfgenoegzaamheid van een zelfgekozen exclusie.

The Big Drop-Out ontwikkelt zich vooral als een uitwisseling van ideeën, als een praatstuk waarbinnen standpunten beheerst tegenover elkaar worden geplaatst. Mag het individu

zich ontdoen van zijn verantwoordelijkheden voor de gemeenschap? Wanneer is stilstand een ander woord voor luiheid, is loslaten opgeven? En impliceert een overgave aan het 'nu' niet het uitsluiten van elke handeling gericht op de toekomst?

Die ideeënrijkdom maakt *The Big Drop-Out* inzichtelijk en interessant, maar af en toe ook wat cerebraal, zodat het 'conflict', de emotionele 'ontploffing' die de zaak op scherp moet zetten weinig geloofwaardigheid heeft. (EC)

Vanaf 1/10 op tournee, thassos.be.

The Big Drop-Out: een beheerste confrontatie van standpunten.

© MICHEL HENDRYCKX

Frontman Metallica moet afkicken

De Amerikaanse metalband Metallica stelt de voor half oktober geplande tournee door Australië en Nieuw-Zeeland uit. Frontman James Hetfield moet weer behandeld worden voor verslavingsproblemen, laten de andere bandleden op Twitter weten. **Hetfield vecht al jaren tegen de drankduivel en andere verslavingen.** "Het spijt ons dat we onze fans en vrienden moeten meedelen dat we de geplande tournee door Australië en Nieuw-Zeeland moeten uitstellen", aldus Lars Ulrich, Kirk Hammett en Robert Trujillo. Er waren zes optredens vastgelegd in Australië en twee in Nieuw-Zeeland. (BELGA)